

ДО ПИТАННЯ ПРО ВЗАЄМОДІЮ МОВИ ТА ІДЕОЛОГІЇ В ТОТАЛІТАРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті розглянуто проблему взаємозв'язку мови та ідеології у тоталітарному суспільстві на прикладі мовної практики комуністичного Радянського Союзу. Розкрито процеси, які відбуваються в мові під впливом тоталітарної ідеології, зокрема семантичні трансформації лексичних одиниць, що закріплювалися в тлумачних словниках радянської доби, та перетворення мови на засіб ідеологічного контролю і маніпулювання суспільною свідомістю. Зазначено, що мовними засобами створювався міфічний образ дійсності з чітким поділом світу на «своїх» і «чужих». Нова мовна картина світу була представлена за допомогою стереотипів, які містили компоненти позитивної або негативної оцінки. Наголошено на важливості ґрунтовного вивчення змін, що відбуваються у лексичній системі мови в переломні періоди життя суспільства.

Ключові слова: ідеологія; мова; тоталітарне суспільство; новомова; ідеологізація; позитивна конотація; негативна конотація; семантичні зміни.

Мова – суспільне явище, вона виникає, розвивається і функціонує в суспільстві. Зміни, які відбуваються в житті соціуму, стають визначальним чинником впливу на мову, до того ж інтенсивність процесу трансформації мовного простору залежить від інтенсивності перебудов у політичній та соціально-економічній сферах. Значною мірою на мовні модифікації впливають домінуючі ідеологічні настанови: характер влади та провідні політичні ідеї позначаються на мові на кожному етапі її розвитку і зумовлюють формування певних властивостей з метою її пристосування до відповідних політичних цілей. Особливо посилюється взаємодія мови та ідеології у тоталітарних державах, де мова, насамперед її лексико-семантичний рівень, зазнає суттєвих змін під впливом панівної ідеології і водночас перетворюється на один з головних інструментів здійснення влади, поширення ідеологічних уявлень та впливу на суспільну свідомість.

Проблема взаємозв'язку мови та ідеології неодноразово була об'єктом зацікавлень зарубіжних та вітчизняних дослідників. Вона розглядалася як у філософському аспекті, так і з позицій соціальних та лінгвістичних універсалій. У своїх дослідженнях її торкалися К. Кесслер, А. Норберт, В. Шмідт, Д. Вайс, П. Серіо, А. Мазон, Г. Кресс, Р. Ходж, П. Рікер, Т. А. ван Дейк, А. Вежбицька, М. Ёловінський, Т. Шамрай, Н. Купіна, М. Чудакова, Л. Масенко, Г. Яворська, Л. Нагорна, С. Єрмоленко та ін. Зокрема, питання втручання влади у мову, що втілюється у таких «мовних формах насилля», як ідеологія та пропаганда, висвітлює у своїй праці П. Рікер [16]. Н. Купіна простежує технологію створення радянських ідеологем та метафор. За її переконанням, головною ознакою тоталітарного режиму є наявність офіційної ідеології, яка існує насамперед у мові [9]. Вивченню внутрішньомовних (когнітивно-семіотичних, семантичних,

референційних) характеристик, які уможливають зловживання мовою та вплив на мовну поведінку і мовну свідомість носіїв мови, присвятив своє дослідження С. Єрмоленко [6]. Проблему співвідношення мови і влади розглядає Г. Яворська [26].

Значний і постійний інтерес до питань взаємодії мови і політики, мови та ідеології, впливу мови на суспільну свідомість, маніпулятивного та пропагандистського характеру політичної комунікації, а також відсутності системного аналізу мови тоталітарного суспільства зумовлюють актуальність обраної теми. Метою статті є вивчення процесів, які відбуваються у мові під впливом тоталітарної ідеології.

У філософській і соціологічній літературі та в лінгвістичних дослідженнях ідеологія розглядається як багатогранне явище, що охоплює систему поглядів, принципів, ідей, настанов, ціннісних орієнтацій, які суттєво впливають на соціальну реальність та ставлення людей до дійсності, претендують на пояснення минулого, сучасності і визначення шляхів подальшого суспільного розвитку [11; 14; 19; 25].

Термін «ідеологія» виник близько двохсот років тому. До наукового вжитку його ввів французький філософ, політик та економіст А. Л. К. Дестют де Трасі у праці «Елементи ідеології» для аналізу відчуттів та ідей. За два століття осмислення цього явища з'явилися різноманітні підходи до розуміння його природи та ролі в житті суспільства. Авторами історично першої концепції ідеології були К. Маркс та Ф. Енгельс. У праці «Німецька ідеологія» вони розглядають ідеологію як сукупність поглядів та ідей, що опановують світ, метод конструювання дійсності, коли уявна реальність представляється як дійсність [13, с. 12]. Німецький соціолог К. Мангейм ідеологією називає «трансцендентні до буття уявлення, які de facto ніколи не досягають реалізації свого змісту» [12,

с. 165]. На його думку, вона є апологією наявного ладу, вираженням поглядів класу, який перебуває при владі.

Представники Франкфуртської школи філософії Т. Адорно та М. Хоркхаймер розуміють ідеологію як помилкову свідомість та помилкове уявлення про реальність, нав'язане з метою підтримки панівного ладу [23, с. 270, 307]. Французький філософ Р. Барт пов'язує ідеологію з міфом. Головною функцією міфу є «видалення» реальності, створення стійкого, раз і назавжди даного образу світу. Цей ілюзорний образ реальності підмінює істинну сутність речей та явищ, регулюючи думки, уявлення та дії людини [2, с. 304–306]. Як форму побудови реальності трактує ідеологію французький філософ Л. Альтюссер. За його переконанням, це система концепцій, ідей, міфів та образів, за допомогою яких люди розуміють, оцінюють, переживають сформовані в них уявлення про реальні умови існування. Ці структури впливають на особистість і визначають її життя [1]. Багато дослідників схилиються до думки, що кожному суспільству та кожній епосі властива своя керівна ідеологія. Ідеологічні прояви наявні в різних формах соціального буття, оскільки будь-якій соціальній дії можна надати певного семантичного значення, а отже ідеологізувати її [3, с. 91; 28, с. 59–64; 29, с. 660, 662].

У тоталітарних державах, що виникли у ХХ столітті, зокрема в комуністичному Радянському Союзі, ідеологія набула статусу офіційної доктрини, яка пронизувала всі сфери суспільного життя – соціально-економічну, політичну, культурно-гуманітарну, а також поширювала свій вплив на царину людської свідомості та індивідуального існування. Вона давала пояснення всім процесам і явищам, виробляючи цілісну картину світу, що виключала будь-які суперечності.

У дослідженнях радянських філософів в основу розрізнення ідеологій було покладено класовий принцип: «Кожному способу виробництва відповідає своя ідеологія: рабовласницька, феодальна, буржуазна, комуністична. Як видно, ці ідеології відповідають ідеології класу, панівного в даній формації, причому остання з названих ідеологій стає єдиною для всіх членів розвинутого соціалістичного суспільства» [27, с. 22]. Головне місце на історичній арені відводилося двом ідеологіям: ідеології робітничого класу – марксизму-ленінізму та буржуазній ідеології, які протиставлялися одна одній. Комуністична ідеологія проголошувалася науковим вченням, оскільки вона, «виражаючи інтереси робітничого класу, які збігаються з об'єктивними потребами історичного процесу, не вступає в протиріччя з науковим пізнанням світу» [8, с. 141]. Натомість ідеологія буржуазного суспільства відображає світ «з позицій інтересів буржуазії, котрі суперечать ходу суспільно-історичного процесу», а тому має викривлений, ненауковий характер [8, с. 124]. Отже, за радянських часів офіційна ідеологія розглядалася як єдино істинна та як необхідна і невід'ємна частина суспільної свідомості.

Уся будова тоталітарних ідеологій ґрунтується на соціальних міфах, наприклад про керівну роль робітничого класу та поступовий перехід від соціалізму до комунізму як суспільства всезагального добробуту, рівності і свободи. За своїм походженням тоталітарні

ідеології є утопічними теоріями, які відображають одвічну мрію людей про досконалий гармонійний суспільний лад. Тому розвиток суспільства усвідомлюється як невпинний рух до цієї мети, що втілюється в уявленні про «світле майбутнє», в якому пануватиме «загальне людське щастя». У тоталітарних моделях суспільства міфотворчість зумовлювала послідовну руйнацію традиційної системи цінностей, нав'язуючи новий світогляд, що не залишав місця для критики та заперечень.

Міфологізація дійсності отримувала відповідну мовну репрезентацію, власне, панівна ідеологія існувала саме у мовному просторі, набуваючи значення влади слова, символу та поняття. Мова в тоталітарному суспільстві ставала головним знаряддям фальшування дійсності й поширення ментальних стереотипів, впливу на ціннісні орієнтації людини. На її позначення вживаються різні терміни: «мова брехні», «дерев'яна мова», «мова ненависті», «казенна мова», «тоталітарна мова», «ритуальна мова», «жаргон влади» тощо. Найбільшого поширення набув термін англійського письменника Дж. Орвелла «новомова» (англійською «newspeak»), вжитий ним у 1948 році в романі «1984» для позначення мови тоталітарного суспільства, описаного в книзі [15]. Дж. Орвелл охарактеризував способи мовного маніпулювання людською свідомістю з метою завоювання і утримання політичної влади, показав, як за допомогою слова можна ввести в оману цілий народ, поклавши в основу державної ідеології абсурдні гасла, що є запереченням основних людських цінностей. Цілом логічно письменник завершує роман «1984» трактатом про новомову як основу всієї тоталітарної системи.

У текстах тоталітарної доби, зокрема в так званих першоджерелах, що ввійшли в лінгвістичний канон, – творах Маркса, Енгельса, Леніна, Сталіна, «Короткому курсі історії ВКП(б)», а також у словниках та енциклопедичній літературі закріплювалися норми ідеологічно правильної мовленнєвої поведінки, що вироблялися на директивній основі. Поширенню стандартизованої мови сприяли й засоби масової інформації, головною функцією яких було ідеологічне виховання громадян. Масовість тиражування нових світоглядних установок, втілених у мовній формі, призводила до їх механічного, бездумного та безопірного засвоєння.

Структурувалася і впорядковувалася нова картина світу з чітким поділом на «світлу» і «темну» частини. «В одній були пролетаріат, поневолені нації... Це була частина добра, правди і краси. В іншій – об'єкти з протилежними якостями: буржуазія, імперіалізм...» [7, с. 42]. Протиставлення «нашої» «досконалої» дійсності, що є втіленням світу добра та абсолютної справедливості, і «їхньої» – світу зла, де існує несправедливість і пригноблення, та його представлення як реального відбувалося мовними засобами. Так, у пресі, по радіо, телебаченню, в підручниках, наукових працях і художній літературі культивувався міф про нечувані досягнення Радянського Союзу, який постійно супроводжувався міфом про занепад західного світу та тяжке життя народів радянських республік до створення СРСР. Таким чином, слово в тоталітарній системі виконувало особливу функцію, воно не лише зображало чи передавало, а й створювало дійсність, яка була

безальтернативною. Дослідники називають цю функцію тоталітарної мови магічною [4, с. 268; 5, с. 161; 21, с. 116].

Відповідно до бінарної аксіологічної системи тоталітарного соціуму в новомові кожне слово повинне було відображати оцінну позицію. Негативна або позитивна оцінка витісняла денотативне та сигніфікативне значення лексичної одиниці. «Іноді несуттєво, що дане слово означає, однак суттєво те, які кваліфікатори з ним пов'язані (добрий/поганий, наш/чужий, прогресивний/реакційний тощо)» [5, с. 160].

Наявність у слові оцінного компонента значення мала ідеологічне підґрунтя: загалом оцінність, за визначенням вчених, «є однією із сутнісних характеристик ідеологічного освоєння дійсності» [8, с. 110]. На мовному рівні це виявлялося в тому, що концепти, які відображали поняття ідеологічного вчення комунізму, отримували позитивну конотацію, натомість концепти, які належали до антагоністичної ідеології, набували негативної конотації. Ідеологічна оцінка закріплювалася в словниках, визнавалася як нормативна і загальноживана, а тому впливала на сприйняття того чи іншого феномену та унеможлилювала інше тлумачення. У результаті тлумачні словники в тоталітарному суспільстві перетворювалися на «ідеологічну зброю, засіб ідеологічної обробки та формування оцінок і суджень, узгоджених з керівною ідеологією, ... частину тотального ідеологічного контролю» [29, с. 660].

До концептів з позитивною конотацією належали слова на позначення ключових понять панівної ідеології, а саме *марксизм, ленінізм, більшовизм, комунізм, соціалізм, інтернаціоналізм, пролетаріат, клас* та ін. Це ідеологічно значущі лексеми, без яких була б неможливою побудова того особливого світу, тієї моделі реальності, яка роками створювалася в тоталітарному суспільстві. Ці слова мають подвійний статус. З одного боку, вони є елементами мовної дійсності, з іншого – належать до культурно-історичних та ідеологічних явищ, оскільки виникли в мові під впливом зовнішніх, екстралінгвальних чинників і під їхньою ж дією перейшли в розряд ключових для певної доби.

Негативної конотації набували концепти, що належали до «чужої», ворожої ідеології. Це, скажімо, лексичні одиниці *індивідуалізм, об'єктивізм (об'єктивність), лібералізм, капіталізм, імперіалізм, націоналізм, буржуазія, релігія* тощо. Оцінні значення субстантивів доповнювалися атрибутами ідеологічного змісту: *радянський, комуністичний, народний, робітничий, трудовий, матеріалістичний, передовий, прогресивний*, з одного боку, і *антирадянський, буржуазний, реакційний, ворожий, зрадницький, агресивний* – з іншого. Наприклад, у словосполученнях радянської новомови *народна демократія* і *буржуазна демократія* атрибути принципово змінюють значення слова, надаючи йому відповідний знак цінності.

Ідеологічно оцінні атрибути поряд з використанням експресивних слів, просторово-часових маркерів (на зразок «у капіталістичних країнах», «у буржуазному суспільстві»), «у західноєвропейському буржуазному мистецтві»), «у СРСР», «в країнах соціалістичного табору» та ін.), відповідних позначок («зневажливо», «іронічно», «застаріле», «рідко» тощо) [18] були засобами ідеологізації лексем у тлумачних словниках тоталітарної доби, присвоєння словам знаку «плюс» або «мінус».

Отже, оцінка відігравала першорядну роль у тоталітарній мові; сама мова ставала оцінною, позбавленою аналітики (слугувала не доведенню, а дискредитації), вона не давала змоги не лише оцінити те чи інше явище інакше, а й узагалі виключала можливість критичного осмислення дійсності, оскільки будь-яке висловлювання і будь-який його елемент вводилися в систему відносин «свій – чужий», тобто полярно оцінювалися.

Базове ідеологічне розмежування на «своїх» і «чужих» втілювалося у конструюванні образу «ворога». Після виходу у листопаді 1930 р. в газетах «Правда» та «Известия» статті М. Горького «Якщо ворог не здається – його знищують» вислів, винесений у заголовок статті, став популярним постулатом радянської ідеології [18, III, с. 529]. Стереотипні назви ворогів – «агенти міжнародного імперіалізму», «вороги народу», «контрреволюціонери», «відступники», «ідеологічні диверсанти», «саботажники», «гнила інтелігенція», «відщепенці» тощо – містили в собі компонент різко негативної оцінки, який був не лише складником семантики слова. Дуже часто така оцінка спричиняла драматичні наслідки для особи, загаврованої відповідним словом. «Важливо було знайти слово, щоб убити наповал людину або цілий соціальний прошарок. Варто було назвати когось на зборах чи мітингу в роки Великого терору «ворогом народу» чи «шкідником», як людина вмить втрачала все – родину, близьких, саме життя. Запас подібних слів-убивць у радянському мовному дискурсі постійно поповнювався і оновлювався» [10].

Тоталітарна мова не так називала і визначала явище, як викривала і засуджувала. Глибокий аналіз мови тоталітаризму радянського зразка надав підстави М. Чудаковій назвати її «репресивною, тобто такою, що загрожує людині кожним своїм словом» [24].

Маніпулюванню суспільною свідомістю сприяли семантичні трансформації слів. Як зазначає австрійський економіст і політичний філософ Ф. Гаек, автор фундаментального дослідження з проблем тоталітаризму «Шлях до рабства», спотворення мови, підміна сенсу слів, покликаних виражати ідеали нового режиму, є характерною особливістю всієї інтелектуальної атмосфери тоталітарних країн [20, с. 159]. Семантичних змін зазнавали насамперед абстрактні поняття, в значенні яких відсутній денотативний компонент і які можна витлумачити як завгодно. Це слова «рівність», «правда», «совість», «істина», «мораль», «сила», «перемога» та ін. У словниках закріплювалося їх ідеологічно-конотоване значення завдяки добору ідеологічно значущого ілюстративного матеріалу. Наприклад, до слова «сила» у значенні «джерело діяльності, спонукання, могутності, впливу» в Словнику української мови в 11-ти томах, виданому за радянської доби, подано такий приклад: «Соціалізм перетворився в рушійну силу сучасності (Комуніст України, 3, 1965, 25)» [18, IX, с. 163]; слово «мораль» ілюструється у поєднанні з атрибутом «комуністична» («Член партії повинен: ... додержувати принципів комуністичної моралі, ставити суспільні інтереси вище особистих (Статут КПРС, 1961, 4)» [18, IV, с. 799]); «совість» трактується як «партійна», «пролетарська» («Я розгортав, неначе повість, свого життя суворий шлях – пішов на фронт, партійну

совість перевіряючи в боях (Микола Упеник, Вітчизна миру, 1951, 13); Тут [у райкомі] кувалася і його, Оксенова, пролетарська совість... Стільки разів приїжджав він сюди на наради, на партійні збори, скільки вислухав добрих слів (Григорій Тютюнник, Вир, 1964, 310)» [18, IX, с. 435]) та ілюструється шаблоном для радянських часів висловом, цитованим з Програми КПРС: «Партія – розум, честь і совість нашої епохи, радянського народу, що здійснює великі революційні перетворення (Програма КПРС, 1961, 119)» [18, IX, с. 435]. У тоталітарному суспільстві змінювалося, за словами Ф. Гаска, значення самого слова «істина». Тепер це те, що встановлює влада, у що потрібно вірити в інтересах спільної справи і що може змінюватися, коли цього потребують такі інтереси [20, с. 164].

Відповідно до офіційних настанов знищувалася полісемія мовних одиниць, коли лексем позбавляли небажаних, з погляду тоталітарної ідеології, значень. Слово продовжувало існувати в мові, але вжити його можна було тільки в певних контекстах. Наприклад, у радянській період не вживалися словосполучення «політична свобода», «інтелектуальна» чи «творча свобода», а лише «свобода пролетаріату». У Словнику української мови слово «свобода» ілюстроване таким прикладним матеріалом: «Пролетаріат завоював усьому російському народові... небачену на Русі свободу друку, зборів, спілок (Ленін 19, 1971, 398); Справжню, реальну

свободу в творчості забезпечує принцип партійності, вимагаючи зв'язку літератури і мистецтва з пролетаріатом, служіння найширшим народним масам (Радянське літературознавство, 9, 1969, 7)» [18, IX, с. 98]. За словами Є. Сверстюка, «більшевицька революція залишила усі великі слова, але позбавила їх великого змісту» [17, с. 126]. І шкода, заподіяна мовним терором, була не меншою, а, можливо, й більшою від тієї, якої завдали фізичний терор та насильство: «Було запродане слово, яке перестало світити і просвітлювати життя. Діти звикали до блудного замітника слова, до ритуального словослів'я вождем і до алогізму та абсурду...» [17, с. 64–65].

Отже, у тоталітарному суспільстві мовні питання регулювалися відповідно до панівної ідеології: створювалася особлива ідеологізована мова, для якої характерним було введення нових слів, вилучення небажаних понять або трансформація їхніх значень з огляду на ідеологічну несумісність з політичною системою держави. Мова перетворювалася на механізм ідеологічного контролю та впливала на світосприйняття, популяризуючи потрібні ідеї через ідеологеми та міфологеми, нав'язуючи оцінки дійсності і приховуючи правдивий зміст.

Перспективами подальшого дослідження є вивчення процесів ідеологізації та деідеологізації в різних тематичних групах лексики, що відбуваються в лексичній системі мови у переломні періоди життя суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Альтюссер Л. Идеология и идеологические аппараты государства [Электронный ресурс] / Л. Альтюссер // Неприкосновенный запас. – 2011. – № 3(77). – С. 3–15. – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/nz/2011/3/al3.html>.
2. Барт Р. Миф сегодня // Барт Р. Мифологии / Р. Барт ; пер. с фр., вступ. ст. и коммент. С. Зенкина. – М. : Академический Проект, 2008. – 351 с. – (Философские технологии). – С. 265–320.
3. Блакар Р. М. Язык как инструмент социальной власти (теоретико-эмпирические исследования языка и его использование в социальном контексте) / Р. М. Блакар // Язык и моделирование социального взаимодействия : сборник статей. – М. : Прогресс, 1987. – 462 с. – С. 88–125.
4. Геллер М. Я. Машина и винтики. История формирования советского человека / М. Я. Геллер. – М. : МиК, 1994. – 336 с.
5. Гловінський М. Новомова / М. Гловінський // 12 польських есеїв. – К. : Критика, 2001. – С. 158–180.
6. Ермоленко С. С. Язык тоталитаризма и тоталитаризм языка / С. С. Ермоленко // Мова тоталітарного суспільства. – К., 1995. – С. 7–15.
7. Зарецький О. Офіційний та альтернативний дискурси. 1950–1980-ті роки в УРСР. – К. : Інститут української мови НАН України, 2008. – 440 с.
8. Крючкова Т. Б. Особенности формирования и развития общественно-политической лексики и терминологии / Т. Б. Крючкова. – М. : Наука, 1989. – 151 с.
9. Купина Н. Тоталитарный язык: словарь и речевые реакции / Н. Купина. – Екатеринбург ; Пермь : Изд-во Урал. ун-та – ЗУУНЦ, 1995. – 144 с.
10. Ларин С. Язык тоталитаризма [Электронный ресурс] / С. Ларин // Новый Мир. – 1999. – № 4. – Режим доступа : http://www.nm1925.ru/Archive/Journal6_1999_4/Content/Publication6_4306/Default.aspx.
11. Лісовий В. С. Культура – ідеологія – політика / В. С. Лісовий. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. – 352 с.
12. Мангейм К. Идеология и утопия // Мангейм К. Диагноз нашего времени / К. Мангейм. – М. : Юрист, 1994. – 693 с. – С. 7–275.
13. Маркс К., Энгельс Ф. Немецкая идеология: Критика новейшей немецкой философии в лице ее представителей Фейербаха, Б. Бауэра и Штирнера и немецкого социализма в лице его различных пророков // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Изд-е 2-е : в 50 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Т. 3. – М. : Государственное изд-во политической литературы, 1955. – 629 с. – С. 7–544.
14. Нариси з історії суспільних рухів і політичних партій в Україні (XIX–XX ст.) : [навч. посіб.] / Я. Й. Малик, Б. Д. Вол, С. Д. Гелей та ін. ; за загальною ред. Я. Й. Малика. – Л. : Світ, 2001. – 296 с.
15. Орвелл Дж. 1984 / Джордж Орвелл ; пер. з англ. Віктора Шовкуна. – К. : Вид-во Жупанського, 2015. – 312 с.
16. Рикёр П. Торжество языка над насилем. Герменевтический подход к философии права / П. Рикёр // Вопросы философии. – 1996. – № 4. – С. 27–36.
17. Сверстюк Євген. Правда полинова / Євген Сверстюк. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2009. – 192 с.
18. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. I–XI.
19. Таран В. О. Ідеології перехідного суспільства: соціально-філософський аналіз ідеологічного процесу в пострадянській Україні / В. О. Таран. – Запоріжжя, 2000. – 316 с.

20. Хайек Фридрих Август фон. Дорога к рабству / Фридрих Август фон Хайек. – Пер. с англ. – М. : Новое издательство, 2005. – 264 с.
21. Харкун В. Міфічний світ тоталітаризму (збірки М. Рильського 1930-х років) / В. Харкун // Studia Sovietica: збірник. – Випуск І. Ідеологічні та естетичні стратегії соцреалізму. – К. : Інститут літератури НАНУ, 2010. – 297 с. – С. 112–129.
22. Ходанович В. Современные американские концепции идеологии / В. Ходанович. – Х. : Основа, 1991. – 105 с.
23. Хоркхаймер Макс, Адорно Теодор. Диалектика просвещения. Философские фрагменты / Макс Хоркхаймер, Теодор В. Адорно. – Москва ; Санкт-Петербург : Медиум, Ювента, 1997. – 310 с.
24. Чудакова М. Язык распавшейся цивилизации [Электронный ресурс] // Чудакова М. Новые работы: 2003–2006 / М. Чудакова. – М. : Время, 2007. – 560 с. – Режим доступа : <http://www.e-reading.by/book.php?book=101081>.
25. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. – М. : Гнозис, 2004. – 324 с.
26. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада / Г. М. Яворська. – К., 2000. – 288 с.
27. Ядов В. А. Идеология как форма духовной деятельности общества / В. А. Ядов. – Л. : Издательство ЛГУ, 1961. – 122 с.
28. Moon R. Objective or Objectionable? Ideological Aspects of Dictionaries / R. Moon // ELR 3. Language and Ideology. – Birmingham, 1989. – P. 59–94.
29. Vejsberg A. Defining Political Terms in Lexicography: Recent Past and Present / A. Vejsberg // Euralex 2002' Proceedings. – Goeteborg, 2002. – P. 657–667.

И. Е. Ренчка,

Национального университета «Киево-Могилянская академия», г. Киев, Украина

К ВОПРОСУ О ВЗАИМОДЕЙСТВИИ ЯЗЫКА И ИДЕОЛОГИИ В ТОТАЛИТАРНОМ ОБЩЕСТВЕ

В статье рассматривается проблема взаимосвязи языка и идеологии в тоталитарном обществе на примере языковой практики коммунистического Советского Союза. Раскрыты процессы, происходящие в языке под влиянием тоталитарной идеологии, в частности семантические трансформации лексических единиц, которые закреплялись в толковых словарях советского периода, и преобразование языка в средство идеологического контроля и манипулирования общественным сознанием. Отмечается, что языковыми средствами создавался мифологический образ действительности с четким разделением мира на «своих» и «чужих». Новая языковая картина мира была представлена с помощью стереотипов, содержащих компоненты позитивной или негативной оценки. Подчеркнута важность тщательного изучения изменений, которые происходят в лексической системе языка в переломные периоды жизни общества.

Ключевые слова: идеология; язык; тоталитарное общество; новояз; идеологизация; позитивная коннотация; негативная коннотация; семантические изменения.

I. Ye. Renchka,

National University of «Kyiv-Mohyla Academy», Kyiv, Ukraine

ON THE QUESTION ABOUT THE INERRELATIONS OF LANGUAGE AND IDEOLOGY IN A TOTALITARIAN SOCIETY

The topic of the investigation is to reveal the relationship between the language and ideology in totalitarian society exemplified by the language practice of the Communist Soviet Union. The research is focused on the peculiarities of the functioning of language in totalitarian society and its structural-semantic and pragmatic characteristics. The aim of the investigation is to study the processes that occur in the language influenced by totalitarian ideology. Descriptive method is chosen as the best suited to this study. A special attention is also drawn to the illustrative material of The Dictionary of the Ukrainian Language in 11 volumes (1970–1980) that discloses the real usage of certain words. Lack of systematic analysis of the language of totalitarian society as well as continuing interest in the interaction of the language and ideology and the influence of the language on public consciousness determine the relevance of the topic selected. Different approaches to understand the ideology and role of the latter on society are reflected in the paper. The processes that occur in the language influenced by totalitarian ideology, in particular, the semantic modifications of the lexical units fixed in the Soviet era dictionaries, and the transformation of the language into a means of ideological control and manipulation of public consciousness, are disclosed. It is noted that using the newspeak, the mythical image of the reality with a clear division of the world into «them» and «us» was being created. A new language picture of the world was represented through stereotypes, which contained the components of positive or negative coloration. The importance of a thorough study of the changes in the lexical system of the language during the critical periods of the life of a society is emphasized.

Keywords: ideology; language; totalitarian society; newspeak; ideologization; positive connotation; negative connotation; semantic changes.